

עקרונות הלחימה במרחבים צפופים של ארגונים לא־מדינתיים ערביים

שאל משעל

בישראל רווחים שני סוגים של שיח מחקרי בנוגע לאופן שבו יש להעריך ולשפוט לחימה במרחבים צפופים אוכלוסייה: השיח הנורמטיבי והשיח האופרטיבי. בולט בהיעדרו השיח האינטראקטיבי עם היריב הלא־מדינתי, כלומר, נכונות לראות את עצמך דרך עיני היריב תוך כדי הלחימה. השיח הזה קיים אצל הארגונים הלא־מדינתיים כמו חזבאללה וחמאס.

בשיח הנורמטיבי נבחנת פעילות מלחמתית על־פי אמות מידה המושתתות על ערכים מוסריים מוחלטים. הפעולה והתוצאה בשיח הזה נבחנות על־פי הנורמה. הסוף כפוף להתחלה. סוף מעשה במחשבה תחילה.

בשיח האופרטיבי מושתתים ההערכה והשיפוט של הפעילות המלחמתית על אמות מידה מקצועיות תוך השוואה לפעילויות לחימה דומות של צבאות במערב. הפעילות נבחנת על־פי התוצאה ופחות על־פי הנורמה – ההתחלה כפופה לסוף; "ראשיתי היא אחריתי" במילותיו הידועות של המשורר ת. ס. אליוט.

בישראל, שני סוגי השיח, הנורמטיבי והאופרטיבי, מפחיתים מערכם של מנגנוני היזון חוזר ושל ניסוי וטעייה. אלה מאפשרים למידה בזמן אמת בנוגע לדרכי ההתנהלות המגוונות ולתגובות השונות של היריב.

בצד הערבי הלא־מדינתי, שבו רווח השיח האינטראקטיבי, שזורים בזה השיח הנורמטיבי והשיח האופרטיבי. הסוף, כלומר, מבחן התוצאה, וההתחלה, כלומר, מבחן הנורמה ועולם הכוונה, הם חלק מתהליך למידה דינמי שבו הסוף הוא געגוע להתחלה. אל מול קוצר הראות של ישראל מתבקש לומר משהו על השיח של הצד הערבי תוך שימוש במילותיו של המשורר מחמוד דרוויש (אם כי צריך להיזהר מאמירה גורפת): "אני מהלך בלא מועד, משוחרר מהבטחות־מחרי [המחר שלי]. אני נזכר ששכחתי ואני שוכח כפי שאני נזכר".¹ ובהמשך: "אני שוכח את המלים שאמרתי, אני זוכר את מה שטרם אמרתי".²

פרופ' שאול משעל מרצה בחוג למדע המדינה, אוניברסיטת תל־אביב.

במאמר הזה אדון בשלושה מאמרים העוסקים במבצע חומת מגן ובמבצע עופרת יצוקה, המשקפים את השיח הנורמטיבי ואת השיח האופרטיבי הרווחים בישראל. כמו כן אעסוק בדבריהם של מנהיגי חזבאללה וחמאס שבהם בא לידי ביטוי השיח האינטראקטיבי.

במאמרו של יגיל הנקין "קוסובו, סומליה, ג'נין: ניתוח השוואתי"³ הוא עוסק באירועי מבצע חומת מגן כדי לקבל מושג ברור על שהתרחש. הוא סוקר את ההדים התקשורתיים שהיו למבצע, ומבקש לברר האם ההאשמות נגד ישראל, שלפיהן חיילי צה"ל ביצעו פשעי מלחמה, אכן נכונות. לשם כך הוא קובע: "קשה, אם לא בלתי אפשרי, לקבל מושג ברור על שהתרחש בג'נין ללא הסתייגות בנקודת המבט הצבאית ובלקחים שהיא מלמדת אותנו על מה שמכונה 'לוחמה בשטח עירוני'".⁴ על־פי הנקין, כדי להבין את מה שהתרחש בג'נין, יש לשפוט את הדברים בהקשר הצבאי, ולבחון את יחס העלות־תועלת בין המהלכים שנקטו לבין המחירים ששולמו. זאת תוך לימוד מניסיונם של צבאות אחרים שפעלו במצבים דומים.⁵ מכיוון שהנקין חותר לקבל "מושג ברור" על "האירועים האמיתיים" אין כאן שיח אינטראקטיבי עם המציאות המשתנה באמצעות תהליך של ניסוי וטעייה. המתודה ההשוואתית שבה עשה הנקין שימוש אינה עולה בקנה אחד עם גישה אינטראקטיבית.

אסא כשר מייחס במאמרו "מבצע עופרת יצוקה ותורת המלחמה הצודקת"⁶ משמעות מיוחדת לבחינת ההיבטים הערכיים של מבצע צבאי שאותו הוא מגדיר כמעשה מדיני מובהק. מרכיבים צבאיים בעלי היבט ערכי הם בעיקר "החלטות, פקודות ומעשים שיש מקום לשאול אם הם מבטאים בצורה הולמת את עקרונות המוסר של מדינת ישראל, את ערכי האתיקה של צה"ל ושל השב"כ ואת הדינים שישראל חייבת בשמירתם".⁷ כשר, בשונה מהנקין, גוזר את העיקרון שמגדיר פעולה מתוך הכוונה העומדת בבסיס. החוקים מבהירים באופן חד וברור מה נכון ומה לא נכון, מה מותר ומה אסור. לפיכך, תהליכים של ניסוי וטעייה אינם חלק מן השיקולים המובאים בחשבון בפעילות צבאית. גם היזון חוזר לא קיים בשל הקדימות הברורה של הכללים המופשטים על פני המצבים הקונקרטיים.

קיים שוני מובהק בין גישתו של הנקין לבין זו של כשר. הערכה של לוחמה בשטח עירוני, סבור הנקין, מחייבת דיון מקצועי במהלכים צבאיים תוך השוואתם למהלכי לחימה דומים בצבאות אחרים במערב. מבחינת כשר, ההקשר הוא משפטי־פילוסופי. מדינה מתוקנת נמדדת על־פי עמידתה בכללים ובחוקים המחייבים אותה. כשר אינו עוסק בהשוואות אלא אם מדובר בהשוואה בין הרצוי למצוי. הצלחה על־פי גישתו היא יצירת הלימות רבה ככל האפשר בין השניים.

למרות השוני בין הגישות של הנקין וכשר קיים ביניהם מכנה משותף. השיח של שניהם אינו מבוסס על אינטראקציה של ישראל עם היריבים הלא־מדינתיים

שלה בלחימה במרחבים צפופי אוכלוסייה. בשני המקרים האינטראקציה עם היריב אינה חלק מן הדיון בנוגע לפעולות מלחמתיות בשטח עירוני.

מבחינתם של כשר והנקין היריב הוא אובייקט. הוא משמש מראה שבאמצעותה יכולה ישראל לראות את עצמה על־פי אמות מידה הן מוסריות והן מקצועיות תוך השוואה למדינות אחרות במערב. על־פי הנקין, במראה שבה מתבוננת ישראל משתקף צה"ל היודע להשיג את היעדים שהוצבו לו תוך שמירה על הכללים המקצועיים המחייבים הגנה על אזרחים. על־פי כשר, במראה שבה מתבוננת ישראל משתקף צה"ל השומר על כללי המוסר המחייבים וגם על המגבלות האתיות שהוא מטיל על עצמו.

גם כאשר מפקדים ישראלים מצליחים לחרוג מראיית היריב כאובייקט, הם מתקשים ליצור אינטראקציה משמעותית עם היריב. במאמרו "ללכת דרך קירות" טוען אייל ויצמן⁸ כי באירועי מבצע חומת מגן ביקשו המפקדים בגזרה, בעיקר מח"ט הצנחנים באותה העת אל"ם אביב כוכבי, ליישם שיטות לחימה שהיו מבוססות על שבירה שכלתנית של המרחב הבנוי כדי להפתיע את האויב. שיטות הלחימה האלה שמו דגש על עיצוב מחדש של המרחב. היכולת לעצב את המרחב נתפסה כיעד העיקרי של המפקדים בשטח. ואולם, גם עיצוב המרחב הזה, כפי שמסביר ויצמן, נעשה ללא רגישות לממד האינטראקטיבי. הנחת המפקדים בשטח הייתה שמדובר בשכלול מיקרו־טקטי של ארגז הכלים הצבאי העומד לרשות הכוחות.⁹ הם התעלמו מן העובדה שמעבר לראייה מרחבית מן הסוג הזה מן הראוי היה לכלול גם את היריב כישות דינמית שקיומה ותפקודה במרחב הלחימה כשחקן המחייב חשיבה אינטראקטיבית ברמה האסטרטגית אינם מוטלים בספק. במילים אחרות, גם במצב של ניתוח מרחבי רדיקלי נותרה ישראל בעיני עצמה הישות האחת והיחידה הקיימת במרחב ובתכנון המערכה.

לדעתי, גישה גיאוצנטרית, כפי שהיא משתקפת בדיון על לוחמה בשטחים צפופים, מייצגת פער משמעותי בין ישראל ובין יריביה, בעיקר יריביה הלא־מדינתיים.

כיצד מתייחסים ארגונים לא־מדינתיים כמו חזבאללה וחמאס ללוחמה במרחבים צפופי אוכלוסייה? בנאום שנשא חסן נצראללה ביולי 2006 הוא קבע: "מדיניותנו אינה להיאחז בנקודה זו או אחרת בעיירה מסוימת וכדומה. הלחימה שלנו אינה בעלת ממד גיאוגרפי, שהרי איננו צבא מאורגן ואיננו לוחמים כמו צבא מאורגן, אלא אנו לוחמים מלחמת גרילה. לכן מבחינתנו עדיף לאפשר להם להתקדם ולהיכנס לערים ולכפרים משום שכך יתאפשר לנו להילחם בהם ישירות ולהסב להם נזקים ואבדות בנפש. זו מטרתנו בעימות הקרקעי".¹⁰ בעיני חזבאללה, המגע והחיכוך עם האויב הישראלי מאפשרים לו נוכחות בשטח ללא מחויבות להחזקת יעד או קו כלשהם.

אף כי מטרתו היא להרוג כמה שיותר ישראלים, מתברר כי מספר הישראלים ההרוגים אינו מדד הניצחון מבחינתו של נצראללה. דבריו של נצראללה בריאיון לאל־ג'זירה משקפים מגמה רווחת במדיניותו של חזבאללה:

ניצחון מבחינתנו הוא שההתנגדות תיוותר על כנה, שלא תישבר רוחה, שלבנון לא תוכנע ושתשמור על כבודה. [...] כל עוד טילים משוגרים מלבנון ופוגעים בציונים, כל עוד יש לוחם אחד שיורה ברובהו [...] פירוש הדבר כי ההתנגדות עדיין קיימת. [...] עצם זה שעמדנו עד היום – זה הניצחון. מדובר בישראל! תמיד טענתי כי אין לזלזל בישראל. אנו לא נלחמים נגד מיליציה, מפלגה, ארגון או צבא של מדינה ענייה וחלשה. אנו נלחמים נגד צבא שהביס כמה מצבאות ערב ביחד ובמכה אחת. [...] העובדה שנשארנו עומדים עד היום היא בחזקת ניצחון, העובדה שספגנו את המכה היא בחזקת ניצחון והעובדה שהמשכנו במאבק היא בחזקת ניצחון.¹¹

גם בדברים האלה בולט ההיזון החוזר: מה שעושה ישראל מגדיר את מה שעושה חזבאללה ולהפך. שום דבר אינו קיים רק בפני עצמו. גם הכבוד שהוא מבטא כלפי ישראל מעיד על הנחיצות של אויב לצורך ההגדרה העצמית של חזבאללה. הצלחתה של "ההתנגדות" נמדדת אפוא על־פי עמידתה מול יריב מסוים בהקשר מסוים. היכולת לפרש כושר עמידה כניצחון נובעת ישירות ממאפייני המובהקים של התוקפן. נצראללה הבהיר כי חלק ממה שהוא רואה כהצלחה של חזבאללה טמון ביכולתו של הארגון לראות את עצמו דרך עיני התוקפן – ישראל. בריאיון נוסף שנתן נצראללה לאל־ג'זירה בעניין ירי הרקטות של חזבאללה הוא אמר:

הפעם הראשונה שבה הפנינו את נשקנו נגד היישובים הישראליים הייתה ביום שבו נהרג המזכ"ל הקודם עבאס מוסווי [בפברואר 1992]. המהלומה הראשונה שהנחתנו עליהם [באותה השנה] הייתה מכאיבה מאוד משום שהייתה בגדר הפתעה לישראלים. אנו מצדנו גילינו לאחר שיגור הקטיושות על היישובים כי האויב הפסיק את ההתקפה עלינו, ומאותו היום הבנו את הלקח שהיה טמון באירוע הזה.¹²

בדברי נצראללה ניכרת החשיבות של ניסוי וטעייה. חזבאללה ירה מסיבה אחת – תגובה. הוא נופתע מן ההבלגה של ישראל ושינה את התנהלותו בהתאם למציאות המשתנה. חזבאללה הוא אפוא ארגון לומד. הנחות היסוד שלו הן: 1. לכל פעולה שלו תהיה תגובה של ישראל; 2. התגובה הזאת לא תהיה בהכרח צפויה או שקולה; 3. יש ללמוד את התגובה ולגזור ממנה את דרכי הפעולה. האינטראקציה עם היריב היא אמצעי ראשון במעלה להגדרת העצמי במהלך עימות עם היריב. המצב שבו אין בִּיָּרה אלא לראות את עצמך דרך עיניו של היריב מוביל להפקת לקחים וכן מעצב מערכות וסדר־יום. היריב אינו "אובייקטיבי", כזה

שאינו משתנה. ההפך הוא הנכון. היריב נתפס כדינמי ובעל יכולת להשתנות. אם ברצוני להתמודד עמו, איני יכול להיות פחות דינמי ופחות בר־שינוי ממנו. אינטראקציה – המצב שבו אתה מוכן לראות את עצמך דרך עיני היריב – היא אפוא סימן לחוזק מבחינת חזבאללה, וסימן של חולשה מבחינת ישראל. בלוחמה בשטח עירוני צפוף – הן מרחוק והן בלב השטח עצמו – האינטראקציה הזאת באה לידי ביטוי באופן מובהק. בלוחמה כזאת נחצים גבולות ומתעמעמות הבחנות. מטר שנכבש על־ידי כוחותיך יכול לחזור עד מהרה לידי היריב. אזרחים תמימים יכולים להתגלות כלוחמים. ציר מאובטח עלול להפוך למלכודת מוות. פערי ההקשר שבהם דנתי עד כה ממחישים אפוא עד כמה אינטראקציה אינטנסיבית כזאת היא בעייתית מבחינת ישראל ועד כמה טמונות בה הזדמנויות לארגונים לא־מדינתיים מסוגו של חזבאללה.

חמאס הוא ארגון לא־מדינתי נוסף המנהל מלחמה עם ישראל בתוך מרחבים צפופי אוכלוסייה. בחינת ההתבטאויות של מנהיגים בארגון מעלה כי גם אצל חמאס הצלחה מוגדרת באמצעות הבנה עמוקה של האויב, הבנה המבוססת על אינטראקציה. דובר הארגון אבו עובידה אמר בריאיון לעיתון אל־חיאת:

למדנו את שיטותיו של הצבא הישראלי בהיתקלו בלוחמים והנחנו תשתית הגנתית רלוונטית. התכוננו למלחמה הזאת. אנחנו ב[גדודי] אל־קסאם למדנו במשך תקופה ארוכה [...] כי האויב מתכנן להכות בעזה. [...] החל מן הרגע הראשון של המלחמה התחלנו בשינוי הטקטיקות והתסריטים.¹³

מוחמד דף, ממקימי הזרוע הצבאית, אמר בריאיון לאל־ג'זירה:

האם על ההתנגדות להשיג ניצחון מוחץ באמצעות נוק אאוט או פשוט לגרום לצד הכובש לשלם מחיר כבד באמצעות ניצחון בנקודות, בשלבים? [...] זה חלק מן האסטרטגיה שגרמה לבנימין נתניהו להבין שוב ושוב שמלחמת העצמאות של ישראל נמשכת מאז 1948, ועדיין לא הסתיימה.¹⁴

בעיני חמאס אפוא כישורים צבאיים אינם נמדדים על־פי אמות מידה מקצועיות כמו אצל הנקין. הם גם אינם ביטוי לעקרונות מוחלטים כמו אצל כשר. הם נרכשים ונלמדים אל מול אויב קונקרטי המחייב שינויים והיערכות מתמדת מחדש. היכולת לנצל את חולשותיו של צה"ל מתוך הכרה עמוקה של יכולותיו ושל שגרת העבודה שלו עומדת בבסיס האסטרטגיה של חמאס. ואולם ההכרה הזאת אינה מוחלטת. מוחמד דף אמר כי חמאס לא יצא למבצעים שסיכויי ההצלחה שלהם היו 5%–10%; הוא שאף ל־70%–80%. האפשרות של כישלון למרות האינטראקציה הובאה תמיד בחשבון.

תכונה נוספת של חמאס הניכרת בהתבטאויותיהם של בכיריו היא אופיו הקהילתי, לא המדינתי. חיוניותו של חמאס אינה נובעת מפעילותם הפורמלית של מוסדות מדינה, גם לא מעמידה בכללים שהוגדרו מראש. על כך אמר מחמוד

אל־זהאר: "האחדות הפלסטינית היא זו שתסייע להשיג את המטרה. [...] נמשיך [לפעול] באורך הרוח ובהתמדה – זהו הנשק שאותו יש להפנות כלפי אויב"¹⁵. אסמאעיל הניה אמר בהזדמנות אחרת: "נכון שעמנו לא מחזיק במטוסים, בטנקים, בצוללות, בטיילים גרעיניים או בפצצות זרחן, אך יש לו רצון, כוונה, אמונה ונחישות והוא מתאפיין בהתמדה, באחדות וביכולת להיות סבלני ולעמוד איתן"¹⁶. נראה שכדי להבין אינטראקציה כחוזק יש להיות בטוח בעצמך ובמי שאתה. הפלסטינים יודעים מי הם. ישראל עדיין במסע שלא נגמר.

חמאס אינו מבקש להיתלות בסטנדרטים השוואתיים מקצועיים כמו הנקין, וגם לא בקיומם של חוקים כמו כשר. את כוחו הוא שואב מיכולתה של הקהילה – סולידריות, גמישות תפקודית ואופק רעיוני. החינויות הזאת באה לידי ביטוי לא רק בפעולות צבאיות אלא גם במשנתו החברתית המפותחת של הארגון. המשנה הזאת, שהישראלים מבינים כאמצעי גיוס לפעולות טרור, עומדת בזכות עצמה כמנגנון קהילתי ראשון במעלה. מחקרים שהתפרסמו בנושא מעידים על העצמאות של הזרוע הקהילתית של החמאס ועל מחויבותו האזרחית לחברים בקהילה. המחקר העדכני ביותר, ספרה של שרה רוי¹⁷ על החברה האזרחית ברצועת עזה, חושף קהילה חזקה ומלוכדת, הרואה בשאיפות מדינתיות יעד לגיטימי, אך לא נקודת מוצא.

במאבק מול מדינות ישראל מתקשה פחות. הנטייה של ישראל ליצור הקשרים הנובעים מתוך מושגים "גדולים" כמו מקצועיות, מוסריות, ריבונות וכדומה נכונה לעימותים עם מדינות שבעיניהן כל אלה הם תווי תקן רצויים.

במציאות אזרחית שבה עימותים בין מדינות הולכים ופוחתים, בעיקר במציאות בה המדינות עצמן משתנות ללא הכר, יש לתת את הדעת לדפוסי הפעולה של ארגונים לא־מדינתיים ולמציאות במצבים כמו לוחמה במרחבים צפופים אוכלוסייה. האינטראקציה העומדת בבסיס קרב מוצלח יכולה וצריכה לעמוד גם בבסיס מגעים מוצלחים להפסקת פעולות עוינות, ואף להסדרה בדרכי שלום של סכסוכים ממושכים.

לישראל דרושה מהפכה מהותית, כזו שתגרום למקבלי ההחלטות להבין כי האזור כולו אינו סובב סביב ישראל היציבה. על כך אומרים מורים בודהיסטים: מי שאינו רואה את העולם כהווייתו לא יוכל להגיע לעולם לפריצת דרך.

הערות

- 1 מחמוד דרוויש, "ביום שלישי והאוויר צלול", בתוך: **כפרחי השקד או רחוק יותר**, פיתום הוצאה לאור בשיתוף עם "ספרי עיתון 77", 2008. עמ' 63.
- 2 **שם**, עמ' 64.
- 3 יגיל הנקין, "קוסובו, סומליה, ג'נין: ניתוח השוואתי", **תכלת**, גיליון 14 (אביב 2003).
- 4 **שם**, עמ' 70.

- 5 שם, עמ' 89.
- 6 אסא כשר, "מבצע עופרת יצוקה ותורת המלחמה הצודקת", **תכלת**, גיליון 35 (אביב 2009).
- 7 שם, עמ' 30.
- 8 אייל ויצמן, "ללכת דרך קירות", **מטעם**, גיליון 15 (ספטמבר 2008).
- 9 שם, עמ' 79, 83.
- 10 **אל־מנאר**, 16 ביולי 2006.
- 11 חסן נצראללה בריאיון ל**אל־ג'זירה**, 21 ביולי 2006.
- 12 חסן נצראללה בריאיון ל**אל־ג'זירה**, 27 במאי 2003.
- 13 אבו עובידה בריאיון ל**אל־חיאת**, 17 בדצמבר 2007.
- 14 מוחמד דף בריאיון ל**אל־ג'זירה**, יולי 2006.
- 15 **אל־ג'זירה**, 5 בינואר 2009.
- 16 **Palestine-info**, 5 בינואר 2009.
- 17 Sara Roy, *Hamas and Civil Society in Gaza: Engaging the Islamist Social Sector*. Princeton: University Press. 2011.